

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk Maanedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland

ved Cl. Eskildsen og H. Lausten-Thomsen.

INDHOLD:

Hilmar Ødum: Klit og Krat i Vestslesvig.

H. Lausten-Thomsen: Stednavne i det østlige Sønderjylland. — Samleren.

KJØBENHAVNS HANDELSBANK

KJØBENHAVN

ETABLERET 1873

Aktiekapital (fuldt indbetalt) . . . Kr. 50.000.000

Reservefond, 31.016.061

FILIALER I:

AABENRAA - AARHUS - ESBJERG - GRÅASTEN
HADERSLEV - HORSÆNS - KALUNDBORG - ODENSE
RANDERS - RØNNE - SØNDERBORG - TOFTLUND
TØNDER - VIBORG - VARDE

Biler udlejes H. Jensen Toft

altid pæne og under paalideligt

Førerskab.

Ogsaa over Grænsen.

Humlekærren, Tønder

Tel. 255.

Indmeld Dem i

„Historisk Samfund for Sønderjylland“

og tegn Abonnement paa

„Sønderjydsk Maanedsskrift“

Den gamle Oksevej gennem Stensbæk Plantage.

Klit og Krat i Vestslesvig.

Af dr. phil. Hilmar Ødum.

(Clichéerne er udlånt af Danmarks Naturfredningsforening).

Vestslesvig rummer adskillige strækninger af endnu ret uberørt natur, som baade landskabeligt og i videnskabelig henseende er af saa stor værdi, at de bør søges bevaret. Denne artikel skal omtale to af disse omraader fra egnen mellem Gram og Ribe, hver paa sin vis karakteristiske. Med tilslutning af en række folk i Nordslesvig gøres der nu forsøg paa at faa disse to omraader, Stensbæk Plantage og Krattene ved Spandet, fredet.

STENSBÆK PLANTAGE.

Hvor nu Gjels Aen glider langsomt afsted mellem enge og bakker, løb i tidernes morgen en mægtig smeltevandselv. Den kom lige saa langt ovre øst fra som den nuværende aa, fra indlandsisen, hvis rand stod omtrent langs den nuværende banelinje Sommersted—Vojens—Rødekro, mens isen selv dækkede alt land og farvand øst herfor. Smeltevandselven søgte vest paa ud mod havet; den slæbte en masse slam og sand med sig, og den og dens bielve og forgreninger aflejrerede sandet i de flade sletter, hedesletter, der nu breder sig langs hele Gjelsaaens løb. Hedesletten breder sig vidt mellem Bevtoft og Skrydstrup; længere vest paa, nord for Toftlund og Højrup, er den lave, flade slette for en stor del forsumpet og blevet til vældige kær; nord for Arnum smalnes sletten stærkt ind mellem bakkerne, men umiddelbart derefter vider den sig ud igen, forener sig med Gram Aas og Kongeaaens hedesletter og danner de store vidder omkring Ribe.

Udsigt fra Ballum Bjerg mod Endrupskov.

Staar man ved den højtliggende og ensomt liggende landsby Endrupskov eller paa den fremspringende banke Ballum Bjerg nord for Arnum, faar man et stærkt indtryk af kontrasten mellem hedesletten og bakkelandet; sletten breder sig lavt under ens fødder, til dels dækket af naaletræsplantager, der nærmest ligner en noget grov græsplæne, og bakkerne paa den modsatte side synes for øjet at springe stærkt frem og ligge tæt ved os; i virkeligheden er afstanden 1,5 km. Hvor ikke netop plantagerne eller den nuværende aas forholdsvist smalle enge bryder billedet, er sletten for største delen lynggroet; der er langt til menneskeboliger, og de ligger fattigt spredt; uden ellers at gaa ind paa sagen, — saa forstaar man til en vis grad den tysker, der i en tid, hvor alle argumenter var gode, talte om disse ødemarker som „eine natürliche Grenze gegen Dänemark“; vi befinder os lige ved den gamle grænsestation Gjelsbro.

Ser vi saaledes ud over dette lave „pas“ imellem bakkekuderne, saa er der en ting endnu, der for fantasien fremhæver billedet af et bjergpas; det er virkningerne af vinden.

Lige fra de dage, da smeltevandselvene tørrede ud og efterlod de nøgne sandsletter ubeskyttede af noget plantedække, har vestenvinden haft frit spil. Overalt paa hedesletten finder man smaa flyvesandpartier, men de allerfleste af disse er sikkert dannet kort efter istiden, mens landet endnu var bart; senere sprang det i lyng, og kun undtagelsesvis fortsattes sandflugten. — Anderledes her i indsnævringen. Vestenvinden og stormen er kommet fejende ude fra vidderne ved Ribe, uhindret i sin fart og uden at sætte sig særlig spor i jorden. I det snævre „pas“ ser det ud, som om den er blevet presset ind imellem bakkerne og har fordoblet sine anstrengelser. Her ydede lyngdækket ingen beskyttelse; tørven er flaaet op, sandet er pløjet

Klitter nord for Ballum Bjerg.

løs, hvirvlet op i en runddans eller jaget afsted, til det tilfældigt fandt læ, og hele landskabet er blevet til et hav af klitter. —

Tværs igennem dette landskab strækker sig en bred, sandet, men omtrent „uddød“ Vej. Det er et uforandret stykke af den gamle „vestlige oxevej“ fra Vestjylland over Foldingbro—Løgumkloster og videre syd paa. Ved den sydlige udkant af ødemarken, noget nord for Arnum, laa den nu nedbrændte Stensbæk Kro, der i oxedriftens tider spillede en stor rolle. Det nuværende plantageareal tilhørte kroen og to andre gaarde, men blev omkring ved 1904 købt af den tyske stat og udlagt til plantage.

Imidlertid har man ikke faaet hele arealet tilplantet; der er især tre ret store omraader, der er mere eller mindre fri for trævækst, og som kortelig skal omtales hver for sig.

Terrænet nord for Ballum Bjerg. Bakkens nordskrænt er ligeledes ubeplantet, og man ser herfra mod nord ud over et terræn af en ejendommelig skønhed, høje klitter og dybe kedler, bevokset fortrinsvis med lyng og hjælme samt spredte enebær. Det er især dette parti, der er kendt som et landskab af stor skønhed, hvis klitter paa mange punkter ikke giver vesterhavskystens noget efter. Fra Ballum Bjerg har man et herligt indtryk af landskabets vildhed — i hvert fald sammenholdt med de velopdyrkede, omliggende egne. Mod NØ gaar det over i en lidt jævnere strækning af lyng og hedemoser.

Østligst i plantagen. Det store, aabne parti her falder knap saa vildt ud, men har des større interesse i geologisk henseende. Det fremtræder som en flad, stenet slette — hedesletten — og paa denne ligger spredt et antal store klitter af flyvesand, isoleret fra hinanden, med stejle sider, skarpt afsatte, alle omtrent lige høje — som om en troldeunge havde moret sig med at lave kæmpemæssige „sandkager“.

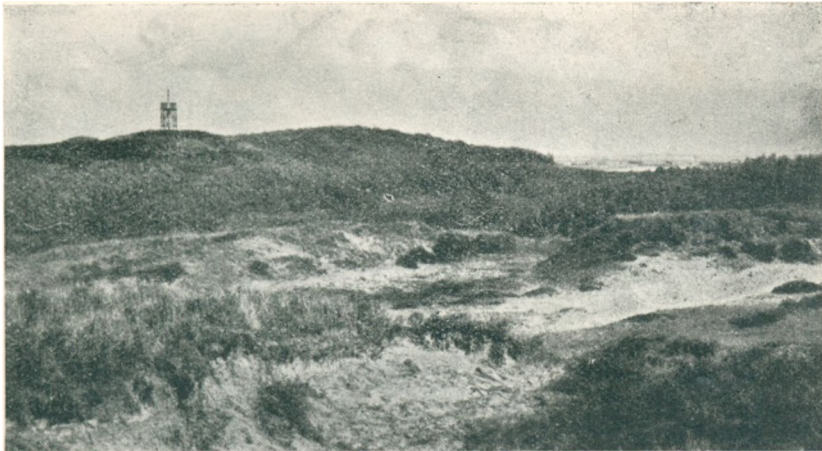
Klitter i Stensbæk Plantage.

Netop i geologisk interesse bør dette parti bevares ubeplantet. Det frembyder en ejendommelig kontrast mellem de to terrænformer: Den flade, stenede smeltevandsslette og de stenfri flyvesandsbanker; og disse sidste er af en ganske anden type end det sædvanlige urolige, oprørte klitterræn, idet de alle fremtræder som isolerede, foroven afladede, lige høje „taffelbjerge“, staaende paa en ligeledes flad slette.

Syd for Gjelsbro, vestligst i plantagen. Dette er langt det største af de ubeplantede partier, fremtrædende som et vildt, uroligt klitterræn, bevokset med Lyng og hjælme. Ind imellem klitterne finder man lavninger med jævn, stenet bund, hvor sandet er bortblæst ned til et bestemt niveau — overfladen af den oprindelige slette. Klitterne er hist og her lige saa smukke som i omraadet nord for Ballum Bjerg, og iøvrigt virker dette store flyvesandsterræn stærkt ved sit præg af øde, oprindelig natur.

Desværre er dette areal ikke ganske uberørt, idet der i den sydlige del findes flere smaa plantninger af naaletræer. For en meget stor del er disse plantninger dog syge, træerne staar meget spredt, og over store Strækninger er de gaaet ud, saa de nøgne ris stritter mod himlen som sørgelige parodier paa den „skov“, der skulde klæde disse flyvesandsbjerge.

Iøvrigt er der det at sige om *plantagen som helhed*, at selv de beplantede arealer langtfra alle fremviser sluttet bevoksning. Alle vegne finder man ret store ubeplantede klitarealer eller strækninger, hvor kun spredte gran eller fyr staar drysset ud over skraaningerne; for ikke at tale om steder, hvor plantningerne ikke har villet slaa an, saa kun vantrevne smaatræer rejser sig over lyngen. — Der findes en ret stor bestand af raadyr og desuden ræv, vistnok grævling, graa kærhøg o. m. a.

Faarmandshøj.

Naar man paakalder fredning af dette plantageareal, skal det ikke nægtes, at der kan lægges et vist eftertryk paa ordet plantage. Netop i deres beplantede skikkelse har store strækninger noget meget tiltrækkende ved sig, vel at mærke de strækninger, hvor plantningen staar spredt og virker mere „naturligt“. Men ganske særligt er de helt uberørte klitter af stor landskabelig skønhed, og denne skønhed vil gaa tabt, hvis disse arealer tilplantes. Hertil kommer det videnskabelige moment, i hvilken henseende det især vil være af interesse at bevare terrænformerne indenfor de østlige og vestlige omraader utilsløret af trævækst.

I fredningsmæssig henseende ligger landet nu saaledes, at stats-skovvæsenet ved en tilførsel i driftsplans-protokollen har undtaget omraadet ved Ballum Bjerg fra beplantning, et skridt, der paa ingen maade maa undervurderes; spørgsmaalet er blot, om dette er tilstrækkeligt.

For det første gælder denne undtagelse kun det nævnte omraade; hvad angaar de to andre, større omraader, er der (saavidt vides) intet bestemt. For det andet var det jo tænkeligt, at skovvæsenet om nogle aar alligevel kom i tanke om at beplante det. Og for det tredie maa man have opmærksomheden henvendt paa, at den negative undladelse af plantning ikke er tilstrækkelig betryggende, idet alle disse arealer, der for en stor del omgives af ældre plantager, er udsat for stadig opvækst ved selvsaaning.

Vil man bevare disse arealer, vil det derfor være nødvendigt at søge gennemført en ensartet, effektiv fredning af hele plantageomraadet, hvorfor det foreslaas fredet saaledes:

- a) Plantning maa ikke finde sted, hverken paa de nævnte større arealer eller som supplerende plantning paa de mindre, aabne pletter indenfor de øvrige felter.

Den gamle Ribevej gennem SpanDET Krat.

- b) Selvsaaede gran og fyr paa de tre større omraader skal til stædighed luges bort.
- c) Kan man finde en form for fjernelse af de mindre plantninger paa omraadet ved Gjelsbro (hugst eller afbrænding), bør det gøres.
- d) Alt dyreliv skal fredes over hele plantagen, uanset hvad der ellers i jagtloven maatte blive bestemt vedrørende de enkelte arter; dog skal jagt paa nyttigt pels- og madvildt være tilladt indenfor rimelige grænser.

SPANDET KRAT.

Fra triangulationspunktet *Faarmandshøj* (58 m) har man en af de mest storslaaede udsigter i Nordslesvig. Mod øst ser man helt over til Vojens-egnen, mod syd ned i retning ad Branderup, Lindet Skov og bakkerne sydøst for Skærbæk, mod vest til Rømø, Ribe, Fanø og mod nord helt op til landet nord for den gamle grænse.

Udsigtspunktet ligger paa toppen af et bølget parti af morænegrus og flyvesand, klædt med lyng og krat af eg, asp, tørstetræ og hist og her lidt røn. I almindelighed har trævæksten form af spredte, lave, vindkuede krat, men stedvis danner den mere sammenhængende bevoksninger, hvor egen opnaar lidt større højde. Stærk undervegetation findes overalt.

I omtrent umiddelbar fortsættelse mod syd af lyng- og kratbakkerne ved *Faarmandshøj* ligger et lidt mindre krat, hvor bevoksningen til gengæld er mere sluttet; aabne pletter forekommer ganske vist, og paa østsiden gaar det jævnt over i aaben lynghede. — Krattet gennemskæres af en gammel, sandet vej, og parallelt med denne er hele omraadet opfyldt af gamle vejspor, hulveje paa ca. 1 m dybde, den ene lige ved siden af den anden. Nu er de forlængst dækket af krat-

tet, men den eneste nuværende vej er ganske sikkert den direkte efterkommer af de gamle vejspor.

Følger man vejen videre mod sydøst kommer man ud til hovedlandevejen til Brøns, og langs vestsiden af denne strækker sig endnu et stort egekrat; ogsaa her indgaar i kratomraadet pletter med lyng og mose, men iøvrigt er det det mest sluttede af de tre nævnte kratarealer, idet det stedvis ligefrem har karakter af lav egeskov.

Om disse krat kan yderligere siges, at ældre indplantning af naaletræ kun findes et enkelt sted og i ringe udstrækning. Alligevel trues de af undergang, og gribes der ikke ind meget snart, saa krattene sikres i deres nuværende skikkelse, vil egnen om faa aar være berøvet naturskønheder af stor værdi.

Hvert eneste aar æder ploven væk af lyngarealerne, bid efter bid. I det sydligste omraade har en brand fornylig afsvedet noget af lyngbunden, hvorefter man har begyndt at plante lidt gran og fyr ind, og — i ringere udstrækning — er en lignende indplantning begyndt andre steder. Hullerne i lyngdækket og tilstanden i smaakrat i omegnen, der forlængst er gennemplantede, viser tydeligt, hvilken skæbne der venter de arealer, der ikke lader sig pløje. — Det lader sig uden overdrivelse sige, at den allerstørste del af stedets charme vil være tabt den dag, da terrænet omkring Faarmandshøj er lavet til en tarvelig plantage af vantrevne naaletræer.

Om den anden side af sagen taler følgende erklæring fra Nationalmusæets II afdeling:

„Paa derom given Foranledning skal Nationalmusæets 2den Afdeling ikke undlade at udtale sin uforbeholdne Tilslutning til det fremsatte Forslag om en Fredlysning af en Del af Spandet Krat, som i meget stærk Grad bærer Præget af en anselig Fortids-Færdsel. I sig selv fremtræder disse mange, dybe Hulveje som udmærkede Eksempler paa et kraftigt, gennem Aarhundreder fortsat Slid af Vogne, men de er tillige af stor malerisk Virkning i det vindkuede og forrevne Egekrat. Hertil slutter sig imidlertid en ikke ringe historisk Interesse, idet alle disse Hjulspor i Forening med den endnu brugte Vej har tjent Trafiken mellem Landets mægtigste Handelsbyer i den ældre Middelalder, Ribe og Slesvig, ligesom Færdslen mellem Ribe og Sønderjyllands Landsting, Urnehoved, var knyttet til denne samme Route. Denne Vej, der paa Christian IV's Tid kaldes „Gammel Ribevej“, og hvis Betydning allerede dengang var stærkt formindsket, maa uden Tvivl være af megen høj Ælde. Ad den maa Kristendommens Missionærer, Ansgars Hjælpere og Efterfølgere, være færdedes mellem Ribe og Hedeby, og antagelig er Liget af den paa Urnehoved myrdede Erik Emune 1137 ført til Ribe Domkirke ad den samme Vej. De mange historiske Minder, som knytter sig hertil, gør det særligt

ønskeligt, om der kunde fredlyses et Stykke, der netop som den foreslaaede Del af Spandet Krat i Kraft af særpræget Skønhed formaar at give det historiske Erindringsbillede forøget Dybde og Farve“.

Ærbødigst (sign.) M. Mackeprang.

Stednavne i det østlige Sønderjylland.

Af H. Lausten-Thomsen.

Vil man vide et stednavns oprindelige betydning, er der to veje at gå. Man kan søge de ældste skrevne former, granske de ældste dokumenter: Kong Valdemars jordebog, klostres brevsamlinger, årbøger, gamle tingsvidner og lignende, eller man kan lytte til folkemålets udtale af navnene. Alvorlige granskere gør begge dele; de søger endvidere at se navnene i naturen og paa de steder, hvor de er givne. Derefter sammenligner de dem med, hvad der ad anden vej kan fremskaffes for at kaste lys over deres oprindelse, og finder således frem til skjulte betydninger, der gør vort folks og lands fortid klarere for os. Alle vegne må de dog vogte sig for de mistydninger, der kan opstå ved fejlhøringer eller fejlskrivninger. De må huske paa, at retskrivningen først op imod vor tid er bleven nogenlunde fast og sikker, og især må de passe på ikke at indlade sig på den gale og overfladiske tydning, man kalder folkeetymologi. Stednavnegranskere følger som ingen anden Richardts opfordring til at se på Danmarks kort, „til hver plet har fået stemmer“.

Og alle de stemmer, der lyder igennem navnene på fjorde og vige, på øer og næs, på bakker og dale, skove og søer, byer og gårde, fra hvert sted i landskabet, de taler om dets natur, om dets kultur, ikke mindst i dette ords oprindelige mærkelse, „dyrkning, opdyrkning“, om dets og dets beboeres historie, folkelige tilhørsforhold og om meget andet. I de senere år er stednavnenes tale blevet en uanet berigelse for historie og sproggranskning; fra Sønderjylland er deres tale ikke mindst et utvetydigt vidnesbyrd om gammel danskhed.

Se, hvorledes navnene lyder langs kysten, langs øer og næs, på fjorde og vige: Hejlsminde, Gravenshoved, Anslet Hage, Sandersvig, Knudshoved, Jørhage, Ørby Hage, Haderslev Fjord, Årøund, Råde Hoved, Halk Hoved, Revshale, Sandsvig, Slivminde, Sønderballe Hoved, Genner Bugt, Dybvig, og atter Knudshoved, Åbenrå Fjord, Skærrev, Lindsnakke, Varnæs Vig, Varnæs Hoved, Snogbæk Hage og

Allsund, det er navne som ethvert andet sted ved Danmarks kyster. Eller ude i det salte vand: Rødegrund, Rumpgrund, Linderum, Årø og Årø Kalv, Bardenflethgrund og Bastholm, Årø Sand, Schønheyder Banke og Holst Banke, Barsø, Knudsgrund, Starbeck Grund, Kalø og Trane Sand. Går vi længere syd på lyder navnene på samme måde og med samme sprogtoner: Als, Stegsvig, Sandvig, Gabet, Dyvig, Stevningnor, Augustenborg Fjord, Arnkilsøre, Tontoft Nakke, Pøls Rev, Drejet, Kegnæs, Høruphav, Gåsvig, eller de hedder Sundved, Vemmingbund, Borreshoved, Brunsnæs, Nybøl Nor, Okseøer, det er lutter danske navne; er der noget, der ikke er dansk, er det et eller andet personnavn, der ligger bagved.

De folk, der har givet Sønderjyllands kyster navne, har brugt ganske og aldeles samme navneskik som det danske folk i det øvrige land, og denne navneskik når jo langt ud over vore dages grænse: Holdnæs, Mørvig, Bokholmvig, Gelting Bugt, Birknakke, Falshoved o. s. v. om med Angels kyst.

Ser man de samme navne på et tysk kort over landsdelen, er der nogle af dem, der synes ganske fremmede. Vi møder former som Warnitz og Süderballig i stedet for Varnæs og Sønderballe; men det betyder ikke noget, om de ser vendiske eller tyske ud, bag forklædningen ligger navnets danske smil over en dansk strand.

Der er en del af de fortyskede navneformer, der er ret gamle, også inde i landet. Det var ikke blot Prøjserne, der kunde give danske navne nye og næsten ukendelige former; der har altid været mennesker, der har troet, at det var finere at sige „Schauby“ eller „Schuby“ end Skovby, „Scherrebek“ for Skærbæk, „Atzbüll“ for Adsbøl, „Quars“ for Kværs, „Atzerballig“ for Asserballe. Disse tyske navneformer synes dog ikke dannede efter nogen bestemt plan. Endelsen „lev“ blev gengivet på 4 forskellige måder: Haderslev blev til „Hadersleben“, Kliplev til „Kliplef“, Frøslev til „Fröslee“ og Sebbelev til „Sebbelau“. Kjær eller Kær kunde gengives både „Karr“, „Kjer“, „Kirch“ og „Kirchen“.

Det var intet under, at Sønderjyderne drillende foreslog at kalde Bov for „Obervorderschenkel“ og „Hønky“ for „Hennenbangemachen“, når de ved given lejlighed fik pålæg om at skrive bynavnene „i den eneste rigtige tyske form“, som en dommer i Toftlund udtrykte sig.

I virkeligheden er der ikke andre tyske stednavne i den danske del af Sønderjylland og langt ned over statsgrænsen end nogle af de allernyeste, vilkårligt givne som Christiansfeld, Glücksburg eller et eller andet nyopfundet gård- eller villanavn. Alt, hvad man ellers møder af navnestof i Sønderjylland nord for Slien, er af dansk oprindelse, på ingen måde at skelne fra det tilsvarende navnestof i Nørrejylland. Det er lige rent og skært jysk og dansk.

Og det er lige saa gammelt -- ikke således at forstå, at der ikke er egne med ældre navne end andre. Det er netop en af de ting, kommende granskere vil komme til at fortælle om. De vil af navnenes form kunne lære at skønne om deres alder, kunne læse store træk og mange enkeltheder af landets bebyggelseshistorie. Professor Johannes Steenstrup har gjort rede for mange forhold, der viser navnes alder, og lektor H. V. Clausen gjorde i sin bog „Studier over Danmarks oldtidsbebyggelse“, der udkom i 1927, et storslået forsøg på at læse Danmarks ældste historie af Danmarks stednavne, et forsøg, der bragte en fylde af nye og dristige synspunkter og lagde mange uløste spørgsmål på dette område frem for kommende undersøgelser og overvejelser.

De ældste navne er kan hænde dem, der ender på -ing: Tårning, Stepping, Bjerning, Skovbølling, Vandling, Lunding, Tørning, Skovlinggård i Hammelev sogn, hvilket navn er et gammelt Skovbølling, Styding, Øbening, Kiding, Ketting, Stevning, Gølling, (i Gøllinggård), Klinting og Vemming (i Vemmingbund og Vemmingved). Kanhænde; thi nogle af disse navne: Skovbølling, Vandling, Lunding og Klinting passer så nøje til navne på -um, der sikkert er forholdsvis unge, eller så nøje til vor tids sprogbrug, at det er vanskelig helt at fatte lid til tanken om deres høje alder, endsige til, at de skulde være givne af en bofast stamme, der så skulde være trængt tilbage eller underkuet af østfra kommende skarer, hvis føreres navne er gemte i stednavne på -lev, i Haderslev — som Sakse jo mener har navn efter Starkads banemand Hader --, i Erlev og Hammelev, i Årslev, Alslev, Ønlev, Ørslev, Bolderslev, Tinglev, Klipleve (i kong Valdemars jordebog Klyppæløf) og Undelev, i Frøslev og Harreslev, i Sebbelev og Hundslev. Der er næppe tvivl om, at det er mandsnavne, der danner forleddet i disse navne; Haderslev er virkeligt Haders efterladte eje, selv om det ikke er den Hader, der dræbte sagnets Starkad, ganske som Konungslev jo er kongens ejendom. At navnene er meget gamle, ses let af, at der er meget få af disse mandsnavne, der er gængs idag; kun et enkelt findes endnu iblandt den række personnavne, der som særligt sønderjydske endnu lever i det genvundne land. Det er Sibbe i Sebbelev, hvilket navn endnu er i Brug i Sundeved og på Broagerland og vel nedstammer fra et oprindeligt Sigber, eller, som H. V. Clausen formoder, Sigbjørn.

Til de ældste navne regnes også navnene på — sted; med hensyn til dem maa man dog altid huske, at ordet endnu lever i vort sprog og hver dag kan give nye navne. Der er også ganske utvivlsomt sådanne nye navne på — sted, de mange Hussted, Bosted eller et navn som Toldsted i Hjordkær sogn. Det nævnes ganske vist allerede 1648 i formen Tolstede; men da det er navnet på det sted,

hvor der fordom krævedes told ved den gamle oksevej, er det givet, at navnet ikke kan være ældre end tolden.

Ældre navne på sted i det østlige Sønderjylland er Seest lige ved Kolding, allerede 1428 nævnt i ganske samme form, Kobbersted i Aller sogn (1231 Kopærstath, men dog ikke ældre end kobberets brug i landet), Errested (1542 Erestede), Simmersted (ældste form Simerstath), Medsted i Halk sogn (1422 Meestedh), Ørsted (1541 Oerstede), Sommersted (i Knyttlingesaga Sumarstadir, hvad der jo også ganske vilde svare til en islandsk iklædning af vore dages form for navnet), Fredsted (1231 Fristadh), Hovst (1649 Houdst), Vedsted (1394 Wistet), Ensted (1231 Ensteth), Felsted (1463 i et plattysk håndskrift Veddelstede), Bedsted (1330 Bylstath) og Almsted på Als (1245 Halmstad). En ukyndig mand kunde måske tænkes af alle disse afvigende skrivemåder at måtte udlede, at navnenes oprindelse måtte være ganske forskellig; men her må vi huske på, at gammel retskrivning var usikker og svingende. Når der er skrevet Veddelstede i et plattysk dokument, betyder det ikke, at Felsted en gang virkelig har heddet Velsted, men at den tilfældige skriver overfører sin plattyske skrivemåde på det danske navn, som han måske aldrig har set skrevet. De fleste af disse navne på — sted går meget langt tilbage i tiden. I Ørsted dølger sig vel navnet Øther, det navn Sigrids elsker bærer hos Sakse. Selv om Sommersted for langt over et halvt årtusind siden og i islandsk gengivelse så lidt anderledes ud end nu, selv om Fredsted for 700 år siden skreves Fristadh, så har navnene den gang næsten nøjagtig lydt på folkets tunge som idag, danske, fyldte af tale om sommer og fred eller frihed, og det er det samme navn, der går igen igennem tiderne, der bruges af slægt efter slægt, medens nye forhold skaber nye navne i de gamles lignelse. Kongsted i Magstrup og Husted i Varnæs sogn er nok langt yngre navne, men givne i tråd og samklang med de gamle, følgende den samme sprogbrug, levende knyttet til overlevering og faldende nært sammen med tilsvarende former i det øvrige land.

Før vikingetiden er også navnene på — løse givne, der mange steder i Danmark er hyppige, og som hos os måske — det er ikke lidet tvivlsomt — genfindes i Mjøs i Åbenrå amt og i Mels på Als. Præsten Johannes Kok i Burkal tyder i sit meget fortjenstfulde værk „Det danske Folkesprog i Sønderjylland“ 1867 begge navne som Melsø, kommende af oldnordisk mjøll og sø; denne tydning er sikkert misvisende; om man imidlertid med H. V. Clausen tør føre navnene tilbage til en standform Medeløse, er dog næppe meget sikrere. Den ældste kendte form for Mels er Miolles 1245 og for Mjøs Møls 1509 i Løgumkloster brevbog. Det er rimeligt at antage, at endelsen — løse ikke er brugt i Jylland. At alle landsdelenes navne er af

nordisk rod, er jo ikke enstydigt med, at alle navneformer af nordisk rod skulde kunne genfindes i landsdelen.

Til de ældste navne må ifølge deres indhold også regnes de stednavne, der indeholder guders navne eller på anden måde ses knyttede til gammel gudetro eller Gudedyrkelse. Knap er man fra Kolding ad søndre vang kommet over Sønderjyllands gamle nordgrænse, før man på landsdelens tærskel møder navnet Vonsild (1663 Odinschulde), det betyder nok Odinshøj eller Odins væld. Samme gudenavn findes i Vonsbæk (1413 Odinsbæk), i Vonsmose (1417 Odinsmoze) og i Vojens, der er ganske samme navn som Odense.

At Tors navn ligeledes findes ganske uforandret i de sønderjydske landsdeles navnestof, er ganske naturligt; i Angel har vi Torsted og Torsballe, og i den del af landet, her er tale om, findes Torsbjerg i Vedsted sogn og et hus ved navn Torbæk på Kegnæs. På Sommersted østermark ligger endvidere et voldsted, som kaldes Herreshøj eller Torsholt. At der i et eller andet af disse navne — kan være i dem alle — mindes direkte om guden Tor, er givet; dog kan der være mulighed for, at der som mellemed må indskydes et menneske, der hedder Tor eller lignende og som så har givet sit navn videre til det sted, han byggede eller har boet på. Mandsnavnet Tor er endnu i vore dage i brug i Sønderjylland. Endvidere må det vel regnes for sikkert, at marknavne som Torsmose og Torsmade i Guderup sogn fører tilbage til tider, da Tor dyrkedes på Als.

Den samme mulighed for, at der må indskydes et mellemed, gælder, når man vil finde Frejrs eller Frejas navne i Frørup og i Frøslev eller i de noget længere vestpå liggende Frestrups og Frø herreds navne.

Da Danmarks konge genforeningsdagen red over den så lykkeligt fjernede grænse, vendte han sig mod Tyrstrup kirke; dette navn skrives 1231 Tyurstorp, og i det ligger guden Tyrs navn, ligesom i Tirs-lund og Tiset i den vestlige del af Haderslev amt og i Tisbjerg ved Elstrup på Als. Arkivar Svend Åkjær har ved meget dygtigt gennemførte og interessante undersøgelser, som han har fortalt om i Skive Årbog 1923 og i „Sønderjydske Månedsskrift“ 1924, ud af andre stednavne med stor skarpsindighed læst ikke lidt om gamle tiders gudedyrkelse. Som kulnavne, det vil netop sige knyttet til gammel gudedyrkelse, har han fra det område, her er tale om, især fremdraget en række fra Als, fra Guderup—Sjellerup og fra Egen, som han på grundlag af dette navns ældste kendte form af 1357 Yking regner med til navnene på —ing, altså til de aller ældste navne. Foruden de tidligere omtalte Torsmade og Torsmose nævner han Tolløsbjerg og Tollesmade fra Egen sogn, idet disse navne skal minde om „den embedsmand, som i hedenskabets sidste tider forestod hvert herreds styrelse og som antagelig var både præst (gode) og lovsigemand,

den hedenske herredshøvding;“ han kaldtes nemlig Thul. Lysmose og Lysmosebjerg ved Elstrup og Lysager ved Sjellerup tyder måske på en hedensk lysdyrkelse (blusbrænding, soldyrkelse eller hvad det nu er). Klogeligt tilføjer Åkjær dog: „Hvis nu blot ikke Lysmose er i bogstaveligste forstand „en lygtemand“, for disse små hoppende blus kunde jo også meget vel tænkes at give navn til en mose“. Videre nævner Åkjær fra samme egn navnene Gudshøj ved Dyndved og tyder navnet Ålum, der findes to gange ved Elstrup og Guderup, som en hustoft ved et hedensk tempel, en „ål“ (gotisk alhs betyder tempel) med en „hem“, det vil sige en hustoft. På denne måde kan sysselsættelse med stednavne åbne nye veje til kundskab både om vor tidlige almindelige og stedlige historie. Navnene taler så tydeligt, som ønskes kan, om, at de mennesker, som for tusind år og længere siden boede i Sønderjylland, ikke blot delte det øvrige Nordens tro, men at de også dyrkede deres guder under de nordiske navne. Det store værk om Sønderjyllands stednavne, som stednavneudvalget snart udsender, vil således kunne blive et ypperligt og yderst værdifuldt arbejdsstof for historikere og for mange andre med.

Når Åkjær imidlertid tyder endelsen —um i Ålum som afledet eller snarere afslidt af et gammelt ord hem, er dette meget usikkert. Man regner almindeligt med, at navne på —høj og —um er omtrent lige gamle, noget yngre end navnene på —inge og —sted. Hvis Ålum går tilbage til et gammelt tempel, må dette navn være ældre end kristendommens indførelse. Det er der næppe heller tvivl om; —høj, —um og —by er de almindelige endelser fra den senere vikingetid. —um kan naturligvis afledes af hem, svarende til tysk heim i Hildesheim, til engelsk ham i Birmingham og til fransk ham i Etrèham eller bare i købstaden Hams navn; men i de fleste tilfælde vil endelsen kun være et flertals hensynsform, ikke andet end en almindelig bøjningsform: Bodum i Åbenrå amt betyder ikke andet end ved boderne, ganske som længere vest på Ellum er byen ved Ellene eller Risum er byen ved Risene, og Husum ikke betyder andet eller mere end ved husene. Der er kun få bynavne på —um i Østlesvig: Stubbom, Feldum, Røllum, Løgum; der må her måske nævnes ønavnet Linderum, men så er der en mængde „smånavne“, navne på marker og vange, f. eks. Bjerrum, Bojum, Bøglum, Engum og mange flere navne, som andensteds i vort sprogområde optræder som landsbynavne, og som sikkert er jævn gamle med disse. Så trofast har folkemålet bevaret sit navnestof, at der iblandt navne på så lidet fremtrædende steder er dem, der er over tusind år gamle. Så trofast er folket i denne henseende, at det syd for vore dages grænse, selv om det har bortkastet sit danske modersmål, hvor det bevidst har kunnet gøres, endnu bruger og holder fædrenes danske marknavne i hævd.

(Sluttes).

SAMPLEREN.

En gammel Vals.

Jeg paa Fyn blev budt til Bal
i Hr. Jensens den store Sal.
Da jeg hørte den Melodi,
som jeg vidste var splinterny.
Piger og Karle rask om i Salen
Benene flytte, flytte, flytte,
Piger og Karle rask om i Salen
Benene flytte, vi danser den Vals.

Da vi nu kom hjem fra Bal,
stod vor Klokk' et Kvarter paa fem.
Min Husband sagde til mig ud af Sjøv:
„Hør, lille Per, du skal ud og plov!“
Jeg sang højt i Voven,
mens jeg styred Ploven, Ploven,
Ploven,
Jeg sang højt i Voven,
mens jeg førte Ploven i Marken
omkring.

Da det hen mod Aften blev,
jeg mig rundt paa Gaarden drev.
Der mødte mig Hr. Jensens Karl,
han havde ogsaa været med til Bal.
Hans Øjne de tindre: „Kan du erindre
skønne Tone, Tone, Tone?“,
Hans Øjne de tindre: „Kan du erindre
skønne Tone,
vi danser den Vals!“

Da vi om paa Hjørnet kom,
to Piger os glade i Møde kom.
De sang ogsaa paa denne Vals,
som blev spillet paa Hr. Jensens Bal.
Vi tog dem under Armen, drog dem
til Barmen,
Benene flytte, flytte, flytte.
Piger og Karle rask om i Salen
Benene flytte, vi danser den Vals.
Anne Marcussen, Skovgaard.

For Vorter. Tag en vaad Klud
og gnid den hen over Vorterne, og
kast den derpaa i Ovnen.

Tag et Stykke Flæskesværte, gnid
Vorterne med det, begrav det i Jorden,

og naar det er opraadnet, skal Vor-
terne være forsvundet.

Naar du møder en Mand med et
Par hvide Heste ior Vognen, skal
du sige: „Rommel, Skrommel, tag
mine Vorter med!“ — Men du maa
ikke sige det til nogen.

Andreas Nørregaard, Drenghed.

Overtro fra Als.

Optegnet 1857
af Pastor Chr. Knudsen, Lysholm

Varsler om Død. Paa Blæsborg
Mølle kunde man altid forud vide,
naar der kom Lig fra Augustenborg.
Man hørte nemlig en Rumlen forbi
Huset, som den hørtes, hver Gang
Ligvognen kørte forbi Møllen paa
Vejen fra Augustenborg til Ketting.

Naar der dør nogen i et Hus, har
gerne en af Familien hørt hans
„Advarsel“, som de kalder det.
Snart har man hørt en Vogn komme
og holde foran Døren, snart hører
man Skuffen, hvor Ligklæderne ligger,
blive trukket ud, snart ser man en
hvid Skikkelse eller en hvid Haand
vinke et hjerteligt Farvel, eller man
har hørt et stærkt Skrammel, som
om noget var faldet ned paa Loftet,
og dog er der intet. Det kan ikke
være andet, end at man har set et
Advarsel.

Hører man en Hund tude, kom-
mer der Lig i den Røtning, den
vender Hovedet. Hører man i et
Hus Faarekyllingen synge, eller ser
man i Lyset en Høvlspaan, bløder
ens Næse kun tre Draaber Blod,
eller hviler man med en Ligkiste
uden for et Hus, vil der komme
Lig i dette Hus.

Man maa ikke maale hverandres
Fingre eller sidde tretten til Bords,
det betyder en død førend Aaret
gaar rundt. — Det er ikke godt,

naar Hunden i en Stue ligger paa Maven med Ansigtet vendt mod Døren, eller naar en Ugle tuder i Laden. Det betyder, at der snart kommer Lig.

Held og Uheld. Der er aldrig Held ved at begynde noget nyt paa en Mandag. — Vil man gøre en Rejse, og man straks undervejs møder en Krage, gør man bedst i at vende om, thi der vil ellers ufejlbarlig times én en Ulykke paa Rejsen. — Staar en ung Pige første Gang Fadder, maa det altid være et Drengbarn, thi ellers bliver hun let en gammel Jomfru. — Strør man Sand paa Gulvet, maa man omhyggelig passe paa, at der ikke kommer det mindste paa en ugift Person i Stuen, thi da bliver vedkommende ikke gift i dette Aar. — Et ungt Menneske maa drilles dygtigt før sin Forlovelse, ellers bliver hans første Barn let fjollet. — Regner det, naar en Brud kører til Kirken, er det Tegn paa, at hun ikke har været god mod Katten, men man holder ogsaa for, at der regner Guld i hendes Skød. — Man maa ikke røre en tom Vugge, thi da bliver Barnet uroligt og kan ikke let falde i Søvn. — Skriger et Barn meget, medens det bliver døbt, bliver det en god Sanger.

Naar en Edderkop spinder ned foran ens Ansigt, betyder det Lykke. Ligeledes har man Lykke med sig, naar man finder et Fire- eller Femkløver. Naar man nyser eller ser et Stjernesked, skal man i samme Øjeblik ønske sig noget, da vil det ogsaa gaa i Opfyldelse.

Naar det regner, og Solen skinner i samme Øjeblik, betyder det, at en Sømand farer til Himmels og en Skrædder til Helvede. — Peger man med Fingeren op imod Maanen, vil den bulne. — Forlader et Par Storke deres gamle Rede, vil dette Hus snart brænde.

Vil man vide ens egen Skæbne, maa man slaa op i Salmebogen Nytaarsaften, eller man maa huske den Drøm vel, man har Nytaarsnat, thi den vil gaa i Opfyldelse, inden Aaret løber om.

Sygdom. Lider ens Barn af Slagtilfælde og Krampe, kan man fordrive det ved at give en Kat eller et andet Dyr ind af Barnets Fraade. Sygdommen forlader da Barnet og gaar over paa dette Dyr.

Lygtemand, Mare, Undervætter. Som andet Steds spiller Lygtemanden ogsaa paa Als en stor Rolle. Folk lader sig meget ofte forskrække. Særlig ofte viser han sig ved Nyled.

Store buskede Øjenbryn, der lukker sig tæt sammen over Næsen, er et Tegn paa, at dette Menneske kan skifte Ham og blive til en Varulv om Natten. — Vil man ikke have Mareridt om Natten, maa man sætte sine Sko omvendt foran Sengen.

Som bekendt var det tidligere en almindelig Overtro, og den er ikke forsvunden endnu, at saa længe Børn ikke var døbte, kunde „det smaa Tøj“, „Undervædstøj“ (*under*, fordi de lever under Jorden, *vitte*, *vætte* = lille) let faa Magt over dem og ombytte dem. For at sikre sig mod denne Fare lagde man da enten Staal, en Saks eller en Kniv, eller ogsaa et lille Himmellys eller Ellys, en Slags klar gennemsigtig Sten af langagtig Form, som nok oprindeligt skal være forstenede Orme, under dem. Undertiden brænder man ogsaa Lys hos dem i den Tid.

— — —
Dragedukken. En Dragedukke tænkes at være en Slags usynlig Trolld i Lighed med en Gaardnisse, der kan drage alting til den, som ejer en saadan, og hen til den Gaard, hvori Dragedukken opholder sig. En Mand i Daler Sogn. havde endnu i

1865 og saa længe han levede den Tro, at min Onkel Andreas Johnsen i Østerby havde en Dragedukke, der drev Mandens Faar over paa Andreas Johnsens Mark, saa at han kunde tage dem ind. Manden var meget vred paa Johnsen for den Dragedukke. (A. J. døde 1905).

Karl Adersen, Lydersholm (D. F. S.).

— —

Kanonaden ved Femern. I den svenske Krig 1707 — 20 led Sønderborg betydelig. Da Aar 1715 et Søslag blev leveret imellem den svenske og den danske Flaade under Admiral Cabel, hørte man i Tandslet Kanonaden, og i en Fart havde en stor Mængde Mennesker allevegne fra forsamlet sig ved Stranden, hvor man kunde overse det hele Slag.

Pastor C. Knudsen, Lyholm,
(ved C. Ludvigsen, Aabenraa).

— —

Hørgaard. Som Barn har jeg ofte hørt fortælle, at der engang skal være strandet et meget stort tremastet Skib i Peter L. Hansens Gadefenne — midt i Daler By — og Skibet skal have staaet tæt op imod Niels Bødkers Hus, men noget til Sønder derfor i den østre Ende af ovennævnte Fenne, hvorfor denne Del af Fennen endnu i daglig Tale kaldes Hørgaard. Der siges nemlig, at Skibet var ladet med Hør, som blev ladet af og lagret paa Stedet der.

Karl Adersen, Lydersholm (D. F. S.).

— —

Varsler. Der var en gammel Frøken Haderup i Brarup. Hun kunde altid se saa meget, inden det skete. En Tid brændte der i Brarup saa mange Gaarde, og hun saa dem alle og fortalte derom, inden det skete.

Der var en Gaard i Holm, som mange havde set brænde. Folk talte om, at den nok skulde brænde, og det skete ogsaa.

Det var i den Tid, da Landevejen fra Husum til Tønder lige var anlagt. En Dag skulde en Mand fra Klægsbøl, Edlef Høg, til Tønder med en Ko, men da han kom mellem Klægsbøl og Brarup, kunde han ikke komme videre. Han kunde ikke forstaa det, og han var næsten ved at tro om sig selv, at han ikke var rigtig klog, men da saa han ligesom et Tog komme kørende over Vejen, og saa kunde han gaa forbi. Nogen Tid efter kom der en Mergelbane til at køre paa denne Strækning.

Anne Marcussen, Skovgaard.

— —

Lysholm. Der fortælles, at Skovene ved Lydersholm og i en stor Omkreds har været saa tætte, at man ikke kunde se Solen. Kun paa det Sted, hvor Lydersholm laa, var der en Lysning, og der kunde Solen ses. Deraf skal saa Lysholm have faaet sit Navn. Efter gamle Skrifter havde Herremanden paa Hajstrupgaard Ret til at græsse et vist Antal Svin i Lydersholms Skov. Hertug Hans lod 18,000 Læs Træer omhugge og køre bort af Skoven.

Karl Adersen, Lydersholm.

— —

Stormfloden. Der skal engang komme en Stormflod saa stor, at der kan sejle en Stud ind ad Sogn Kirkes Struggaf. (Sogn Kirke, = N. Løgum).

Andreas Nørregaard, Dronsted.

— —

Døden. N. L. i Møgeltønder havde en Søn, som under Krigen var i Lære hos en Købmand i Tønder. En Lørdag Aften, som han gik hjem, dukkede der i Strucks Allé i Tønder en hvid Skikkelse op foran ham. Den blev ved foran ham helt til Møllevejen i Møgeltønder, og her gik den ind i en pensioneret Lærers Hus. Kort efter døde denne Lærer.

Margarethe Linnø, Møgeltønder

Tønder Amts Centraltrykkeri

Østergade 40

Tønder

Telefon 141

Bog- og Akcidenstrykkeri
Formularlager - Bogbinderi

Vi har endnu et mindre Restoplæg af

Sønderjydske Centralforenings Festskrift
før Kr. 12,00 — nu 6,00,

Denne smukke og indholdsrige Bog bør ejes af
enhver national Interesseret.

Ligeledes haves endnu:

R. P. Rossen: Danmarks Kongeslægter 1,50,
En udmærket Bog om dette interessante Emne.

Bøgerne tilsendes portofrit fra

HANS BECKS BOGHANDEL
Storeg. (J. N. Jepsen) Tønder

Johs. Paulsen Schmidt's Boghandel, Tønder

Vestergade 67

Telefon 261

Stort Udvalg i Skønlitteratur, Fylde-
penne, Æskepost, billige franske
Raderinger og Lædervarer.

Hurtig

og præcis Besørgelse af alt indenfor Bog-, Kunst og Musik-Branchen
fra Indland og Udland.

I VESTSLESVIG

bør man læse

VESTKYSTEN.

Bil-

Traktor — Motor — Maskin

Smøre-

Olier

Fedt, Vognsmørelse, Gear-
kasseolie og Drivremme

kun Ima Kvaliteter

CARL BORCH

Tønder.

Telf. 44

H. P. Lorentzen

V. J. Lund's Eftfl.

Bogbinderi og
Protokolfabrik

TØNDER

Østergade 40 Telf. 106 Over Gaarden

Alt Bogbinderarbejde
udføres hurtigt og solidt.

**LYS & KRAFT
RADIO**

STOREGADE 24 TLF. 378

N. PICULELL

Sønderjydske Maanedsskrift

Tønder

Postgiro Nr. 9816.

Abonnementspris fjerdingaarlig ved Posten Kr. 1,65, — i
Boghandelen eller frit tilsendt fra Seminarielærer Eskildsen
i Tønder Kr. 1,50.